

DE OOSTHAVENS ALS VERBLIJFPLAATS VOOR WATERVOGELS

WILLEM VD WAAL

Over het Oostelijk Havengebied schreef ik al eerder in *de Gierzwaluw* 20 (1982), nr. 2, pp. 55-58. Toen ging het over de Zwarte Roodstaarten die in het gebied voorkomen, thans wil ik het over de in het gebied verblijvende watervogels hebben. Aan de in het eerdere artikel gegeven beschrijving van het gebied wil ik nog het volgende toevoegen.

De gemiddelde waterdiepte bedraagt in de vaargeul zo'n 11 meter en in de in-steekhavens ronde de 9 meter. In het IJ is een grote ondiepte, de zogenaamde vrije ankerplaats oost. De diepte is hier ongeveer 4 meter. Anders dan in het westelijk havengebied (Walters 1982) lopen de taluds niet schuin af maar staan deze haaks op de waterlijn met een onmiddellijke waterdiepte van 9 à 10 meter (volgens gegevens verstrekt door de Dienst Ruimtelijke Ordening Gemeente Amsterdam). Deze grote diepte, het eveneens grote wateroppervlak en de ligging van de havens (voornamelijk oost-west) zorgen ervoor dat tijdens vorstperioden (met vaak oosten-wind) het water niet snel dichtvriest. Zelfs bij strenge vorst vinden we er dan ook veel open water. Dit bleek wel in de vorstperiode van december 1981 toen er grote aantallen watervogels in de oostelijke havens verbleven. Behalve de gewone soorten lieten zich ook Nonnetje, Toppereend, Dodaars en zelfs een Kuifduiker zien. Als extra bijzonderheid was er een Grote Burgemeester in eerste winterkleed. Grote vluchten eenden vlogen af en aan, vooral naar en uit westelijke richting. Door de scheepvaart werden ze verjaagd van het Amsterdam-Rijnkanaal en vlogen verder westwaarts naar het ijsvrije IJ en het Noordzeekanaal. Toen eind december de dooi inviel en het IJsselmeer ijsvrij begon te worden verliep de eendentrek in tegenovergestelde richting. De oostelijke havens worden slechts van het IJsselmeer gescheiden door de Oranjesluizen, de IJdijk en het IJ-eiland. De voor veel duikeenden belangrijke voedselgebieden rond Marken zijn op grotere afstand van de oostelijke havens gelegen.

Kuifeend

Leo Heemskerk

DE WINTERPERIODE VAN JANUARI 1982

In januari 1982 kwam de vorst weer terug, en hoe! In korte tijd was het IJsselmeer weer geheel dichtgevroren en grote aantallen eenden kwamen de havens weer opzoeken. De voorgaande vorstperiode had de eenden blijkbaar geleerd waar dit ijsvrije gebied te vinden was. In het verslag van de waterwildtellingen Noord-holland in januari 1982 (Scharringa en Tanger 1982) wordt vermeld dat vrijwel al het water in Noord-holland, inclusief het IJsselmeer, was bevroren. De gewoonlijk daar verblijvende watervogels waren naar elders getrokken en werden vooral in

en rond het Noordzeekanaal en de oostelijke en westelijke havens van Amsterdam teruggevonden. Ook het Amsterdam-Rijnkanaal bleek in trek te zijn bij de watervogels. De door mij getelde aantallen vinden we in de Tabel, evenals de aantallen die werden angetroffen na de vorstperiode. Ter vergelijking bevat de laatste kolom de aantallen welke werden geteld op 15 januari 1983 in het kader van de internationale watervogeltellingen.

Tabel. Aantallen watervogels in het oostelijk havengebied van Amsterdam.

	16/1/1982	30/1/1982	15/1/1983
Fuut	274	30	1
Dodaars	3	-	-
Aalscholver	26	7	9
Knobbelswaan	13	7	2
Wilde Eend	2839	1500	172
Kuifeend	14950	800	1
Tafeleend	15770	750	-
Toppereend	5	-	-
Brilduiker	71	-	-
Grote Zaaqbek	218	3	-
Nonnetje	38	-	-
Meerkoet	9660	500	300

Zoveel eenden bij elkaar geeft natuurlijk ook problemen, in dit geval grote sterfte. Dit was waarschijnlijk niet in de eerste plaats het gevolg van voedselgebrek. De havens staan b.v. bij sportvisseren bekend als visrijk en ook de driehoeksmossel komt er talrijk voor. Door de toch wel grote diepte zal de vis echter niet gemakkelijk te vangen zijn geweest voor de visetende vogels. Anders was het voor de duikeenden die plantaardig voedsel en schelpdieren eten. Plantaardig voedsel is er niet of nauwelijks te vinden of het moeten de algen zijn die aan kademuren en dukdalven groeien. Zoals gezegd, driehoeksmossels vinden we er wel. Aan kademuren, meerpalen, dukdalven en aanlegsteigers zitten veel driehoeksmossels, die vooral voor Meerkoeten een belangrijke voedselbron bleken te zijn. Het voedselprobleem zal ik nader toelichten bij de behandeling van de afzonderlijke soorten.

Eerder noemde ik al de grote eendensterfte. Walters (1982) schreef over een vogelsterfte in en rond de Amerikahaven. Als doodsoorzaak werd vogelcholera vastgesteld. Deze sterfte trad vooral rond de jaarwisseling op. Tijdens de vorstperiode van januari 1982, dus zo'n één tot twee weken later dan in de Amerikahaven, trad er ook in de oosthavens eendensterfte op. Het waren vooral Wilde Eenden die het slachtoffer werden. Verder enkele Meerkoeten, Kuifeenden, één Knobbelswaan en vrij veel, vooral jonge, Grote Mantelmeeuwen. Door de hoge kademuren was het mij niet mogelijk om kadavers uit het water te vissen om ze te laten te onderzoeken. Door het Gemeentelijk Milieu Laboratorium, waar ik deze sterfte telefonisch meldde, werd ik uiterst beleefd genegeerd. Op de vraag of ik voor een bepaalde instantie belde of als particulier, werd ik met een kluitje in het riet gestuurd nadat ik kenbaar had gemaakt als particulier te bellen.

De preciese oorzaak van deze toch wel grote sterfte is dus nooit aan het licht gekomen. Gelet op de symptomen en de manier van sterfte, die gelijk was aan die in de Amerikahaven, was vogelcholera ook hier de vermoedelijke oorzaak.

NADERE GEGEVENS OVER ENKELE SOORTEN WATERVOGELS

Fuut: Van deze soort werden het gehele jaar door enige exemplaren gezien. De maximale duikdiepte in de winter bedraagt 30 meter (Cramp & Simmons 1977). Futen worden vooral aangetroffen op de ondiepe plekken rond de verbindingsdam en in het 4 tot 5 meter diepe water onder Nieuwendam en de IJdijk. Van de 274 Futen op 16 januari verbleven er 80 rond de Oranjesluizen. De rest was verspreid over het gehele

havengebied.

Wilde Eend: Deze grondeleend gebruikte het water slecht als rust-, poets- en drinkplaats. Zeer grote aantallen werden aangetroffen op de kades, waar ze tussen de stukgereden en vergruisde cacaobonen slobberden en de niet al te grote stukken opaten. Houtduiven waren hier sterke concurrenten. Nog grotere aantallen werden al slobberend aangetroffen op plaatsen waar z.g. porseleinaarde werd overgeslagen. Deze witte, vette klei-substantie loste goed op in het water dat in de kraan- en spoorrails bleef staan. Blijkbaar bevatte deze porseleinaarde voedsel voor de Wilde Eenden. Slechts een enkele Kuif- en Tafeleend paste deze foerageertechniek toe. Ook waar graan werd overgeslagen foerageerden veel Wilde Eenden. Hier waren verwilderde duiven de voedselconcurrenten. Op de plaats waar werd gegeten werd echter ook gepoept. Mede hierdoor zijn er vermoedelijk veel Wilde Eenden besmet met de ziektekiemen die de grote sterfte veroorzaakten.

Van de 2839 Wilde Eenden op 16/1/82 verbleven er 2000 rond de Oranjesluizen, op dat moment de meest windvrije plaats in het havengebied. De overige 839 Wilde Eenden waren verspreid over de havens (463 ♂♂ en 376 ♀♀). 's Zomers verblijven er slechts enkele Wilde Eenden in het havengebied.

Knobbelzwaan: Deze soort komt slechts af en toe in de havens voor, meestal slechts één of twee exemplaren. In de stadsgrachten kwamen gedurende de telperiode heel wat meer Knobbelzwanen voor. In de Amstel bij het Waterlooplein bijv. 17 exx. en in de Nieuwe Herengracht 26 exx. Knobbelzwanen zijn 's winters blijkbaar mensgebonden. De aanwezige zwanen in de havens waren hoofdzakelijk daar te vinden waar mensen ze af en toe voerden zoals de Entrepôthaven.

Kuifeend: Hiervan werden 14500 exx. geteld, waarvan 8000 exx. rond de Oranjesluizen. De overigen vertoefden verspreid over het gehele gebied. Cramp en Simmons (1977) geven onder 'habitat' als duikdiepte 3 tot 14 meter, terwijl onder 'food' 0,6 tot 3 meter, zelden dieper dan 7 meter wordt vermeld. Rond de Oranjesluizen is het water 3,4 tot 4,4 meter diep. Mede daardoor vinden we hier dan ook de grootste concentratie, al speelt luwte daar ook een rol. Verder verbleven veel Kuifeenden langs de oevers waar ze de driehoeksmossels van de kademuren haalden. Gewoonlijk zijn er 's winters zo'n 20 tot 40 Kuifeenden in het oostelijk havengebied te vinden. 's Zomers ontbreekt de soort.

Tafeleend: Deze dikeend duikt aanzienlijk minder diep dan de Kuifeend. Volgens Cramp en Simmons (1977) zo'n 1 tot 2,5 meter. Net als bij de Kuifeend worden de ♀♀ geacht minder diep te duiken dan de ♂♂. Van de 15770 exx. werden de meeste gezien bij de minder diepe Oranjesluizen n.l. 12000 exx. De overige 3770 exx. werden verspreid over het gehele havengebied aangetroffen met als voorkeursplaats de ondiepe Vrije Ankerplaats Oost, die zo'n 3,5 meter diep is. De geslachtsverhouding was 1960 ♂♂ en 1810 ♀♀. Door het diepe water in de havens zou men kunnen verwachten dat de aantallen mannetjes hoger zouden liggen, maar de verhouding is vrijwel gelijk. Gewoonlijk komen Tafeleenden in de oosthavens in kleine aantallen voor, tot 20 à 30 exx. 's Zomers zijn ze er in het geheel niet te vinden. Gedurende de zomer van 1982 bracht een eenzaam ♂ de gehele ruitijd door in de havens. Zodra hij echter weer vliegvlug was, verdween hij snel.

Grote Zaagbek: Deze viseter wordt vrijwel alleen in strenge winters in de havens gezien. Van de 218 exx. werden er 50 rond de Oranjesluizen aangetroffen. De overige 168 exx. verspreid over de havens in de verhouding 101 ♂♂ en 67 ♀♀. Bij deze soort waren er dus duidelijk meer mannetjes dan vrouwtjes. De Grote Zaagbek gebruikte de haven in zijn geheel. Een duidelijke voorkeursplek was er niet. Ze werden steeds in troepjes gezien, solitair waren er niet. Middelste Zaagbekken werden in tegenstelling tot de winter 78/79 niet gezien.

Nonnetje: Van deze soort werden er 38 geteld, waarvan 30 bij de Oranjesluizen. Nonnetjes hadden net als de Tafeleend een voorkeur voor de opgegeven duikdiepte

van 4 tot 6 meter (Cramp en Simmons 1977). Ze verbleven steeds in elkaars gezelschap. Mannetjes waren talrijker dan vrouwtjes. In een troepje van 8 exx. werd b.v. maar één vrouwtje gezien. Ook deze viseter wordt alleen tijdens en kort na vorst in de havens gezien.

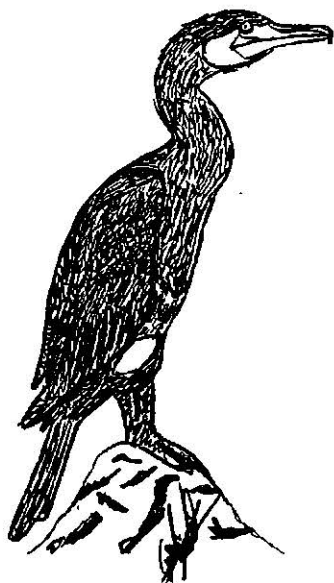
Meerkoet: Deze watervogel werd keurig verspreid aangetroffen. Van de 9660 exx. werden er 5000 bij de Oranjesluizen aangetroffen en de overige 4660 exx. door het gehele gebied. Cramp en Simmons (1980) geven als duikdiepte 1 tot 6 meter.

De kaden werden afgestroopt op zoek naar driehoeksmossels en algen. Hierbij ondervond de Meerkoet concurrentie van de Kuifeend. Daar de Kuifeend langer onder water blijft, kunnen we misschien aannemen dat de bovenste lagen door de Meerkoet en de diepere lagen door de Kuifeend werden benut. Meerkoeten die op land foerageerden deden dat op het gras van de Schellingwouderdijk en de IJdijk.

Aalscholver: Hiervan werden er 26 geteld. Dit is geen uitzonderlijk aantal.

Verspreid over het gebied verblijven er het gehele jaar een wisselend aantal van enkele tot zo'n 20 exx. Na het vissen treffen we ze vaak aan op boeien, dukdalven, lichtseinpalen en aanleg teigers. Het aantal verschilt van dag tot dag.

Overige soorten: Van de overige soorten noem ik nog de Dodaars met 3 exx. In de grachten treffen dit kleine fuutje meer aan dan in de havens echter alleen 's winters. Toppereenden zijn bijzondere gasten in de havens. Van de 5 Toppers waren er 4 ♀♀ en 1 ♂. Brilduikers werden met 71 exx. verspreid over het gehele gebied gezien. Hiervan verbleven er 30 bij de Oranjesluizen. Opmerkelijk was dat het allen ♀♀ dan wel exemplaren in ♀♀-kleed betrof.

Tot slot moet nog vermeld worden dat de getelde aantallen bij de Oranjesluizen zijn afgerond. Door de scheepvaart was het niet mogelijk de preciese aantallen vast te stellen. De overige aantallen zijn wel zo exact mogelijk. Wat betreft het weer op de teldagen: 16/1/82 zonnig, temp. 0-1° C, wind 3B uit ZO. 30/1/82 wisselend bewolkt, temp. 5° C, wind 7B uit NW. 15/1/83 zwaar bewolkt met een regenbui, temp. 7° C en wind 7B uit W-NW.

Literatuur.

- Cramp, S. en K.E.L. Simmons. 1977. The Birds of the Western Palearctic 1. Oxford.
 --- . 1980. The Birds of the Western Palearctic 2. Oxford.
 Scharringa, C.J.G. en D. Tanger. 1982. Verslag van de watervogeltellingen in Noord-holland in 1981 en 1982. De Graspieper 2 (3): 83-89.
 Waal, W. v.d. 1982. De Zwarte Roodstaart in het Oostelijk Havengebied. De Gierzwaluw 20 (2): 55-58.
 Walters, J. 1982. Enige aantekeningen over de watervogels in het Westelijk Havengebied bij Amsterdam. De Gierzwaluw 20 (1): 9-16.

Willem vd Waal,
 Laagte Kadijk 11'',
 1018 BA Amsterdam.